

ЕКОНОМІКА

УДК 338.436:636.034(477)

JEL F15, Q13, Q17

Економічні аспекти розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві УкраїниРадько В.І.¹ , Сало І.А.² , Ємчик Т.В.³ , Семісал А.В.⁴ ¹ Національний університет біоресурсів і природокористування України² ННЦ «Інститут аграрної економіки»³ Вінницький національний аграрний університет⁴ Білоцерківський національний аграрний університет

Радько В.І., Сало І.А., Ємчик Т.В., Семісал А.В. Економічні аспекти розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві України. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 51–61.

Radko V., Salo I., Yemchik T., Semysal A. Economic aspects of integration ties in dairy cattle breeding development in Ukraine. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 51–61.

Рукопис отримано: 01.04.2022 р.

Прийнято: 20.04.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-51-61

У статті розглянуто економічні аспекти розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві України. Взаємовигідні інтеграційні зв'язки сільськогосподарських організацій з іншими суб'єктами ринкових відносин дають змогу істотно підвищити їх економічну стійкість. Окрім загальносистемних чинників, що визначають агропромислову інтеграцію, молочному підкомплексу притаманна низка специфічних особливостей, що зумовлюють виникнення й розвиток інтеграційних процесів у сфері виробництва, переробки та збуту молока.

Доведено, що у молочному підкомплексі кооперативна форма власності може конкурувати з акціонерною в глобальному масштабі. Це пов'язано насамперед з тим, що історично в країнах, які спеціалізуються на виробництві молока, переважала вертикальна кооперація, що дає змогу фермерам управляти доходами від реалізації готової молочної продукції.

Високий ступінь концентрації молочного бізнесу надає кооперативам можливість використовувати найсучасніші технології переробки, проводити гнучку товарну політику, отримати доступ на міжрегіональні та міжнародні ринки, комбінувати молочний бізнес із матеріально-технічним постачанням та іншими важливими послугами, послаблювати негативний вплив сезонних коливань у виробництві молока.

Характерною особливістю взаємозв'язків між вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками молока і переробними підприємствами є прояв некооперативної інтеграції, яка базується на контрактній основі. Аргументовано, що контрактний вид інтеграції молочних заводів із сільськогосподарськими товаровиробниками є досить простою формою економічних відносин та створює можливості для подальшого розвитку.

Встановлено, що недовіра молочних кооперативів пояснюється низькою активністю сільських жителів – власників корів щодо формування та членства в них. Доведено, що в більшості регіонів відсутні передумови щодо створення СОКів, більшість населення утримує 1 корову і орієнтується на власне самозабезпечення.

Обґрунтовано, що молочно-продуктовий кластер, який засновано на принципах взаємовигідного та довгострокового партнерства між його суб'єктами, є рушійною силою забезпечення економічного зростання в досліджуваній галузі, створює передумови до збільшення зайнятості населення у регіоні, пропозиції якісної молока-сировини та безпечності молочної продукції, що загалом сприятиме стійкому розвитку підприємств молочного скотарства в регіоні та інших учасників кластерного об'єднання.

Ключові слова: молочне скотарство, кооперація, інтеграція, кластер, сільськогосподарське підприємство, особисте селянське господарство.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Розвиток кооперації та інтеграції за виробництва й переробки молока є одним з основних чинників підвищення економічної стійкості сільськогосподарських товаровиробників. Необхідність забезпечення цього процесу найбільш гостро постає для малих форм сільськогосподарського виробництва. Об'єднання зусиль підприємств та інших галузей аграрного виробництва на основі кооперації та інтеграції дасть змогу сконцентрувати трудові, матеріальні та фінансові ресурси на виробництво кінцевої продукції, відновити еквівалентність обміну між галузями, раціонально використовувати наявні виробничі потужності, узгоджувати економічні інтереси товаровиробників та координувати їх дії у ринковому середовищі.

Сільськогосподарські підприємства стають учасниками інтеграційних процесів, прагнучи знизити ризик, пов'язаний із виробництвом, його залежністю від кліматичних умов, стихійністю ринку сільськогосподарської продукції, необхідністю підвищення конкурентоспроможності виробництва. Переробні й обслуговуючі підприємства також мають на меті забезпечити надходження стабільних доходів, завдяки наявності надійної сировинної бази або ринків збуту виробленої продукції і надання послуг.

Дослідження проблем розвитку кооперації в Україні знайшло відображення у наукових працях відомих вітчизняних економістів-аграрників, однак зазначена проблема в сучасних умовах залишається недостатньо дослідженою й потребує значного теоретико-методологічного, методичного та прикладного поглиблення й обґрунтування.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо розвитку інтеграційних зв'язків в молочному скотарстві України.

Матеріал та методи дослідження. У процесі дослідження застосовували такі методи: монографічний, діалектичний та абстрактно-логічний, які слугували для здійснення теоретичних і методологічних узагальнень та формулювання висновків.

Монографічний метод дослідження дозволив узагальнити світовий досвід розвитку інтеграційних процесів у галузі молочного скотарства та виокремити драйвери забезпечення його зростаючої динаміки.

Діалектичний підхід до вивчення інтеграційних процесів в молочному скотарстві передбачив використання синтезу та аналізу як методів дослідження. Ці методи дозволили вивчити окремі явища та процеси, які характеризують економічні відносини між учасниками моло-

копродуктового ланцюга поставок та оцінити їх вплив на стійкість досліджуваної галузі.

Абстрактно-логічний метод дослідження використано за обґрунтування моделей інтеграції учасників молокопродуктового ланцюга поставок та визначення їх практичного використання у вітчизняній практиці.

Інформаційною базою слугували дані розвитку молочної галузі Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики, звітність окремих сільськогосподарських підприємств, власні спостереження авторів.

Результати дослідження та обговорення. Взаємовигідні інтеграційні зв'язки сільськогосподарських організацій з іншими суб'єктами ринкових відносин дають змогу істотно підвищити їх економічну стійкість. Крім загальносистемних чинників, що визначають агропромисловою інтеграцію, молочному підкомплексу притаманна низка специфічних особливостей, що зумовлюють виникнення й розвиток інтеграційних процесів у сфері виробництва, переробки та збуту молока. Основними із них, на наш погляд, є такі: молоко як швидкопсувний продукт потребує негайної і практично щоденної реалізації, тому сільгоспвиробники мають встановлювати довготривалі, стабільні зв'язки з переробними підприємствами або організовувати власну переробку молока; сезонна зміна обсягів виробництва молока не збігається зі змінами попиту і потребує тривалого зберігання продукції; обсяг виробництва окремих сільгосптоваровиробників недостатній для самостійного виготовлення продуктів глибокої переробки молока (сир, масло вершкове тощо), тому створення невеликих переробних цехів на базі одного господарства є нерентабельним, особливо в умовах значної віддаленості від ринків збуту кінцевої продукції; через високу вартість молокопереробного обладнання та значні експлуатаційні витрати невеликі сільськогосподарські підприємства та фермери не можуть його придбати, тому не мають можливості забезпечити економію на масштабах виробництва [1].

Саме тому країни з ринковою економікою проводять стимулюючу і протекціоністську політику щодо інтеграційних процесів у виробництві сільськогосподарської сировини та продовольства. Конкурентоспроможність аграрного сектору провідних країн світу нині забезпечують не малі фермерські господарства, а великі корпоративні структури у сфері агробізнесу, які спроможні оперативнo впроваджувати інноваційні розробки у виробничу діяльність. Вони також отримують понад 75 % загального обсягу державної підтримки, що надається аграрній сфері. Зокрема, у США вер-

тикальна інтеграція в молочному скотарстві в деяких випадках повністю витіснила традиційні відносини між сільгосптоваровиробниками і переробними підприємствами. Подібна ситуація простежується і в Японії та європейських країнах. У Швеції, наприклад, частка кооперації та інтеграції у виробництві й реалізації молока досягає 100 %, Данії – 96 %, Нідерландах – 88 % [2].

Характерною особливістю розвитку молочного бізнесу в світі є стрімке зростання концентрації виробництва: кооперативам-гігантам «Fonterra» у Новій Зеландії, «Dairy Farmers of America» у США, «Arla Foods» у Данії, «Danone» у Франції належить переважна частина ринку молока і молочних продуктів.

Більшість кооперативів-гігантів, як найбільші експортери молочної продукції, тяжіють до розміщення переробних виробництв на території своєї країни. Тобто вони уникають здійснювати прямі іноземні інвестиції в інші країни. Зокрема, власником новозеландської транснаціональної компанії «Фонтерра» є вертикально інтегрований кооператив, членами якого є 10,5 тис. новозеландських фермерів-пайовиків. Пайовики несуть відповідальність за зобов'язаннями фірми в межах пайового капіталу [3]. Крім того, у виробничу діяльність компанії залучено кілька тисяч найманих працівників, які не є членами кооперативу.

Історично кооперативи виникли як спосіб подолання розриву в ринкових можливостях між великими капіталістичними структурами і дрібною розрізною масою фермерів, а компанія «Фонтерра» є рідкісним прикладом кооперативу транснаціонального масштабу.

Заява про кооперативну ідентичність, прийнята 1995 р. в Манчестері на Міжнародному конгресі, присвяченому сторіччю Міжнародного кооперативного альянсу, проголошує, що кооперативи (будь-яких форм) – це автономна асоціація людей, які добровільно об'єдналися для задоволення своїх суспільно-економічних, соціальних і культурних потреб на основі демократично керованого підприємства, що знаходиться в спільному володінні його членів. При цьому під асоціацією людей (об'єднанням) маються на увазі не лише окремі люди, а також їхні групи – юридичні особи, що наділяються тими ж правами, що й індивідуальні члени [4]. Таке розуміння кооперативів дає можливість виділити їх з усієї маси юридичних осіб (господарських товариств, товариств), організованих на інших засадах та з іншими економічними і соціальними орієнтирами. Відмінність кооперативу від акціонерного товариства полягає передусім у механізмах розподілу

доходів від підприємницької діяльності та участі працівника в управлінні підприємством (соціальне партнерство). Кооператив формується як спільнота людей, а не капіталів.

У компанії «Фонтерра» кооператив – це бізнес, що належить і контролюється людьми, які користуються його послугами. Члени кооперативу рівною мірою беруть участь у доходах бізнесу. Така організаційна форма створює довірчі відносини між учасниками виробничо-збутового процесу по всьому продовольчому ланцюжку. Кожний член кооперативу може проголосувати за лідера (один член – один голос). Фермери постачають молокопереробним підприємствам молоко і беруть участь у доходах через виплати. Заводи компанії розташовані як у Новій Зеландії, так і в країнах з ринками, де використовують сире молоко місцевого виробництва, однак яке відповідає вимогам компанії. Глобальні ланцюжки «Фонтерра» охоплюють 140 країн світу. Компанія є провідним світовим експортером молочної продукції, на неї припадає третина міжнародної торгівлі молочними продуктами.

Отже, у молочному підкомплексі кооперативна форма власності може конкурувати з акціонерною в глобальному масштабі. Це пов'язано насамперед з тим, що історично в країнах, що спеціалізуються на виробництві молока, переважала вертикальна кооперація, що дає змогу фермерам управляти доходами від реалізації готової молочної продукції. У такий спосіб був подоланий антагонізм інтересів між молочним тваринництвом і молочною промисловістю. Укрупнення кооперативів дало змогу не лише задовольнити національні потреби в молочній продукції, а також брати активну участь спочатку у світовій торгівлі, а потім і в міжнародному інвестуванні в молочний бізнес інших країн [5].

Традиційно найбільш розвинена селянська кооперація в країнах Північної Європи. У Данії та Фінляндії через кооперативи реалізується до 90 % всього товарного молока, у Швеції і Норвегії кооперативи забезпечують до 100 % переробки і збуту молока. У країнах Центральної Європи ступінь вертикального кооперування дещо нижче, однак і там більше половини молочної продукції реалізується через кооперативи: у Франції частка кооперативних продажів молока становила 50 %, Німеччині – 65 %, у Нідерландах – 84 %.

Високим розвитком кооперативного сектору характеризується і молочна галузь США. До 1890 р. в США налічувалося близько тисячі агропромислових кооперативів, з яких майже дві третини займалися виробництвом і прода-

жем молочних продуктів. Наприкінці 1930 рр. на кооперативи припадало 36 % від національного виробництва масла вершкового і 25 % виробництва сиру. Крім виробництва молочної продукції кооперативи також стали займатися маркетингом рідкого молока [6].

В останні роки спостерігається тенденція до злиття невеликих і середніх кооперативів у країні з метою більш ефективного маркетингу, розширення обсягу продажів і більш економічної переробки молока. Процес концентрації в кооперативному секторі США зумовлений також особливостями антимонопольного законодавства, яке не розглядає об'єднання фермерів як загрозу конкуренції. У результаті утворюються великомасштабні кооперативні структури, які володіють десятками переробних заводів і контролюють ринок молочної продукції на значній території країни. У 2015 р. на вісім найбільших кооперативів припадало 63 % обсягу молока, реалізованого всіма кооперативами країни і 52 % загального обсягу товарного молока США.

Високий ступінь концентрації молочного бізнесу надає кооперативам можливість використовувати найсучасніші технології переробки, проводити гнучку товарну політику, отримати доступ на міжрегіональні та міжнародні ринки, комбінувати молочний бізнес із матеріально-технічним постачанням та іншими важливими послугами, послаблювати негативний вплив сезонних коливань у виробництві молока. Великі багатогалузеві й багаторівневі компанії здатні лише оперативно реагувати на попит, маючи фінансовий і кадровий потенціал, а також фактично визначати структуру й динаміку ринку. За оцінками експертів, у світовому молочному бізнесі очікується формування 8–10 найбільших транснаціональних корпорацій із товарообігом кожної близько 10 млрд дол. США, які зможуть контролювати до 80 % експорту молочних продуктів у світі [7].

Нині розміри вітчизняних сільськогосподарських підприємств – виробників молока не можуть гарантувати їм конкурентоспроможність порівняно з потужнішими іноземними компаніями не лише на зовнішньому, а також і внутрішньому ринку. Вони докладають певних зусиль для розширення своєї присутності в Україні не лише на ринку збуту продукції, а й на ринку сировини, дефіцит якого відчувався останнім часом. З цією метою в Україні вони активно створюють виробничі потужності, зокрема через набуття контролю над діючими підприємствами, що сприятиме не лише подальшому зміцненню конкурентів, а також звууженню можливостей розвитку вітчизняних молокопереробних підприємств. Такий процес

цілком закономірний, проте центр управління та акумуляції прибутку за такого розвитку подій буде знаходитися поза межами України, що негативно позначиться на величині надходжень до державного і місцевих бюджетів.

Визначаючи форму інтеграційної структури розвитку підприємств, необхідно передбачити перспективи розвитку галузі, враховуючи при цьому чотири стадії процесу консолідації: початкову, зростання, спеціалізації і створення альянсів.

Оцінюючи сучасний стан розвитку інтеграційних відносин необхідно наголосити на відсутності вертикально інтегрованих структур холдингового типу в молочному скотарстві.

Загалом поширення холдингових компаній на практиці ускладнено тим, що чинним законодавством України за перетворення державних підприємств у приватні вони не були передбачені як різновид організаційно-правової форми господарювання. Зазначимо, крім наявних переваг (залучення великого капіталу, можливість проведення єдиної інвестиційної політики, координації та контролю номінально самостійних учасників формування тощо), розвиток холдингових структур в аграрному секторі може бути пов'язано з низкою негативних наслідків для сільськогосподарських товаровиробників, що особливо простежується в останні роки [8].

Характерною особливістю взаємозв'язків між вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками молока і переробними підприємствами є прояв некооперативної інтеграції, яка базується на контрактній основі. Узагальнюючи контракційний вид інтеграції молочних заводів із сільськогосподарськими товаровиробниками, слід зазначити, що і в цій досить простій формі економічних відносин, криються можливості для подальшого розвитку. Зокрема у розвинених країнах світу діють різні форми і типи контрактів. Найбільший практичний інтерес становлять контракти із заробітною платою, фінансові, підрядні або орендні.

Контракт із заробітною платою. За цієї форми взаємовідносин фірма-інтегратор забезпечує сільськогосподарського товаровиробника кормами, молодняком, обладнанням, паливом, електроенергією, ветеринарним і технологічним обслуговуванням, страхуванням. Грошова винагорода, яку виплачують фермеру за реалізовану продукцію відповідно до укладеного контракту, фактично є платою за його працю. Подібні угоди практикувалися і в Україні, особливо за вирощування та відгодівлі молодняка великої рогатої худоби і свиней [9].

Наступний вид – фінансовий контракт є різновидом складних контрактів, що передбачають

кредитування або інші інструменти фінансування фермерських господарств. Він набув поширення в Нідерландах, Франції, Канаді, США. Подібне явище спостерігалось і в Україні, коли молокопереробні підприємства здійснювали кредитування господарств корпоративного сектору під майбутні поставки молока. Проте подібні види угод доцільні лише за умови відсутності інфляційних процесів в економіці країни, суттєвих коливань закупівельних цін на сировину та відпускних цін – на молокопродукти, а також можливості здійснювати економічно обґрунтований прогноз закупівельних цін. У нинішніх умовах такі передумови для кредитування господарств корпоративного сектору – виробників молока не склалися, а також сільських домогосподарств, які утримують 3 корови і більше, що суттєво обмежує їхні фінансові можливості для трансформації в суб'єкти підприємницької діяльності. На нашу думку, сезонне (короткострокове) кредитування на покриття поточних потреб та довгострокове на придбання племінних тварин і будівництво тваринницьких приміщень господарств корпоративного сектору дало б можливість сформувати стійку сировинну зону високоякісної молокосировини. Надання позик сільським домогосподарствам, які утримують 3 корови і більше певною мірою неможливе, оскільки вони не є суб'єктом підприємницької діяльності. Отже, налагодити кредитування ОСГ можливо через обслуговуючий кооператив, членом якого має бути селян-

ське домогосподарство, або за реєстрації його як суб'єкта підприємницької діяльності.

За підрядного або орендного контракту інтегратор надає в оренду продуктивну худобу і купує в нього продукцію. Подібний вид угод в Україні не набув поширення. Такі угоди мають укладати вітчизняні молокопереробні підприємства.

В нинішніх умовах не всі розглянуті схеми інтеграційних відносин між сільськогосподарськими підприємствами, особистими селянськими господарствами і переробниками можуть застосовуватися на практиці. Однак, з урахуванням економічних умов, доцільно розвивати систему контрактації саме за першими трьома напрямками. Для цього склалися певні передумови, а саме: відсутність у багатьох сільськогосподарських товаровиробників фінансових ресурсів для придбання худоби та інших засобів виробництва, високі ціни на новітнє технологічне обладнання та вироблене молоко. Крім того, необхідно враховувати і соціальний ефект – створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та збільшення надходжень до бюджету об'єднаних територіальних громад [10].

Зазначимо, що величина витрат на збут молока в сільгоспідприємствах залежить насамперед від вибору каналів реалізації продукції. За результатами дослідження, серед прямих і непрямих каналів збуту молока можна виділити чотири типових (рис. 1).

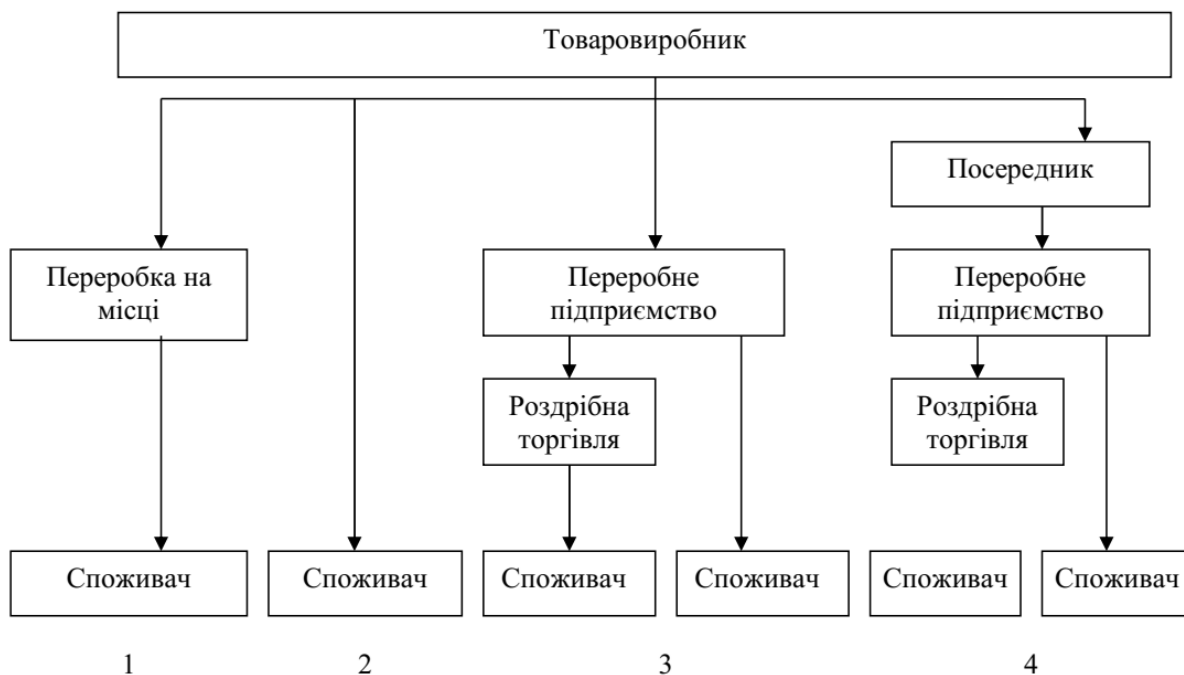

Рис. 1. Канали збуту молокосировини сільськогосподарськими підприємствами.

Джерело: узагальнено авторами.

Перший канал збуту (переробка на місці – споживач) характерний для великих сільськогосподарських підприємств, які самостійно здійснюють виробництво, переробку, упаковку і збут продукції через свої роздрібні магазини. По суті, це найефективніший для товаровиробника канал збуту, хоча він потребує значних інвестицій у створення переробної бази.

Малі сільськогосподарські підприємства та особисті селянські господарства Київської та Вінницької областей займаються збутом молока у інший спосіб: це самостійний продаж на роздрібних ринках (другий канал збуту), продаж молока безпосередньо на молокопереробне підприємство (третій канал збуту) або посередникам (четвертий канал збуту). Кожний канал має свої переваги і недоліки.

У третьому каналі збуту молока-сировини бере участь молокопереробне підприємство, а в четвертому ще й посередник. У кожного з них свої економічні інтереси, реалізація яких призводить до виникнення позитивних і негативних моментів у їхній діяльності.

Значні витрати на зберігання і відчутна потреба дрібнотоварних сільгоспвиробників мати готівкові кошти для ведення поточної виробничої діяльності змушують їх частіше використовувати четвертий канал, продаючи молоко-сировину за готівкові кошти численним посередникам на не вигідних для себе умовах.

При цьому система взаєморозрахунків призводить до збільшення кількості посередників між виробниками і споживачами сільськогосподарської продукції, створює базу для тіньової торгівлі, підвищує ціну продажу молочних продуктів для кінцевих споживачів і знижує закупівельну ціну для дрібнотоварних виробників.

Для більшості особистих селянських господарств, що займаються виробництвом молока, характерними є: велика віддаленість від великих роздрібних ринків, наявність надлишкових потужностей у переробних підприємствах; відсутність власного транспорту за незадовільного стану автомобільних доріг і власного холодильного обладнання [11]. Це створює умови для монополізації закупівельних цін на молоко-сировину оптовим посередникам, які займаються збором молока і доставкою його для переробки на молокопереробні підприємства.

Отже, для дрібнотоварних сільгоспвиробників найбільш ефективним розглядається четвертий канал збуту молока-сировини на переробне підприємство, однак за добровільного об'єднання їх у сільськогосподарський споживчий кооператив зі збуту молока.

Нині найбільш суттєвими проблемами в діяльності молокопереробного підприємства є такі: дефіцит сировини, пов'язаний зі зменшенням обсягу виробництва молока середніми і великими сільгосппідприємствами або його переробкою на місцях виробництва; неповна завантаженість виробничих потужностей; ризики у поставках молока для переробки в потрібний час за великих транспортних витрат; низька купівельна спроможність населення і, як наслідок, невисокий рівень рентабельності молокопереробного підприємства; висока конкуренція на місцевих ринках молокопродуктів у зв'язку з їх інтервенцією з найближчих областей [12]. Очевидно, що ці проблеми можна вирішити за появи великого здавача молока в особі сільськогосподарських споживчих кооперативів, які об'єднують дрібнотоварних виробників. Це усуне проміжну ланку і забезпечить гарантію поставок молочної сировини. Тому створення таких кооперативів економічно вигідно для обох сторін.

За вступу сільгоспвиробників до кооперативу перевагами для них будуть: доступність кредитних ресурсів, допомога в забезпеченні кормами і медикаментами, збільшення продуктивності та валового надою молока, а також ціни закупівлі молока, підвищення самозайнятості населення. Негативна особливість виявляється в необхідності здійснення початкових внесків (паїв).

Позитивними моментами співпраці з кооперативом для молочного комбінату є: гарантія безперебійного надходження сировини, спрощення процедури збору молока, зменшення кількості постачальників за укрупнення партії закупівлі сировини, зростання прибутку через збільшення обсягів переробки. Негативним моментом є необхідність підвищення закупівельної ціни на молоко.

У середовищі науковців вважають, що найбільш ефективна модель розвитку інтеграційних взаємовідносин малих господарств корпоративного сектору та особистих селянських господарств через мережу створених сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Проте практичний досвід діяльності переконує, що вони не набули поширення, це є свідченням до певної міри низької ефективності їх діяльності [13].

Згідно з даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, на 1 січня 2021 р. зареєстровано 1022 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи, з яких реально функціонує майже вдвічі менша кількість – лише 613. Однією з головних перешкод для масштабного розвитку обслуговуючих

сільськогосподарських кооперативів (СОК) в Україні нині є недосконалість і нестабільність законодавчої бази. Зокрема, невизначеність статусу СОКів, що створює певну колізію в оподаткуванні їх діяльності.

Встановлено, що недовіра молочних кооперативів пояснюється низькою активністю сільських жителів – власників корів щодо формування та членства в них. На нашу думку, в більшості регіонів відсутні передумови щодо створення СОКів, більшість населення утримує 1 корову й орієнтується на власне самозабезпечення. На нашу думку, потенційними членами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів мають стати ОСГ, які утримують не менше 3-х корів, мають компактно розташування, тобто знаходяться один від одного на відстані 1–2 км, кількість їх має становити не менше ніж 10–15 господарств. При цьому необхідно зазначити, ініціатива щодо створення СОКів має належати не державним і місцевим органам самоврядування, а безпосередньо головам сільських домогосподарств [14].

Нині підтримують діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зовнішні інвестори, благодійні фонди, міжнародні організації, сприяючи купівлі обладнання, постачанню порід великої та дрібної рогатої худоби. У кожний діючий СОК інвестовано до 200 тис. грн для організації сучасних молокоприймальних пунктів та налагодження господарських послуг для членів кооперативу. За допомогою підтримки в молокоприймальні пункти було закуплено обладнання, що дає змогу зберігати енергетичну цінність молока, обладнано та облаштовано лабораторії з контролю якості молока.

Як свідчить досвід діяльності кооперативів, створених за участі міжнародної благодійної фундації «Хайфер Проджект Інтернешнл», їхні учасники мають можливість отримати безкоштовно племінних молочних корів (нетелей), а також нові шляхи збуту продукції за вигідними для селян цінами. Члени кооперативів, які отримують тварин, зобов'язуються дотримуватися принципу «Передачі дару»: виростити й передати нетелей наступній сім'ї [15]. Проте через особливості ментальності сільських жителів подібні благодійні акції й відповідно розвиток молочних кооперативів не набули широкого поширення.

Необхідно зазначити, що ініціаторами створення кооперативів були потужні сільськогосподарські компанії, зокрема корпорація «Сварог Вест Груп». Вона – засновник першого національного аграрного кооперативу (ПНАК), який своїми програмами охопив вже понад 300

населених пунктів у чотирьох областях України. Загальна кількість учасників становить 6,6 тис. членів. Загалом, в ПНАКа задіяно 25 тис. учасників.

Зокрема, члени кооперативу – власники великої рогатої худоби реалізують не менше 40 т молока щодня, отримуючи за кожний літр бонусну гривню в межах відповідної програми, учасники ПНАКа придбали продовольчих товарів на суму понад 400 тис. грн. Вироблене ними молоко користується попитом на заводах «ТМ молоко», «Білогір'я молокопродукт», «Терра Фуд», «Укрпродукт», «Дубномолоко» («Комо») та ін.

Вирішення проблеми віддаленості можливе лише за встановлення тісних інтеграційних зв'язків між суб'єктами господарювання на всіх етапах технологічного процесу від виробництва та переробки молока через формування територіального молочного кластера в природно-кліматичних зонах, сприятливих для ведення молочного скотарства.

Актуальність кластеризації економіки регіонів – сировинних зон молокопереробних підприємств багато в чому зумовлена розумінням незгодженості, відсутності єдиної політики в розвитку взаємозалежних і пов'язаних виробництв на певній території. Ще однією передумовою прискорення цих процесів є висока диференціація господарської діяльності в межах регіону, для зниження якої потрібно визначити і розвинути «точки» зростання. Їх роль можуть успішно відігравати кластери [15].

Результати досліджень дають підстави стверджувати, що за останні 10 років окремі суб'єкти агробізнесу – виробники молока впровадили сучасні ресурсощадні технології доїння та утримання корів, почали використовувати енергоефективну техніку, що дозволяє скоротити витрати на виробництво продукції. Водночас за рівнем продуктивності праці в молочному скотарстві Україна суттєво відстає від таких розвинених в аграрній галузі країн як США, Канада, Фінляндія. Це є стримуючим чинником в успішній конкурентній боротьбі на зовнішньому ринку молокопродукції.

Найважливішим завданням для кластерного утворення в нинішніх умовах є забезпечення високої якості молока-сировини, що потребує нейтралізації прояву на будь-якому етапі виробництва чинників, під впливом яких якість погіршується. Тобто основна умова виробництва якісного молока – збереження його властивостей протягом процесу виробництва, що можливо лише за добре організованої системи контролю. Тому важливим елементом механізму управління якістю є контроль якості та

безпеки молока не лише в первинній ланці, а також на всіх етапах виробництва і рівнях регулювання.

Аналіз системи контролю якості та безпеки молока показав, що через невелику кількість лабораторій різного підпорядкування неможливо контролювати весь обсяг виробленого молока та молокопродуктів, але, водночас, в разі надто великої кількості лабораторій їх буде неможливо технічно оснастити всім необхідним обладнанням та реактивами, а також фахівцями необхідної кваліфікації. Крім того, в більшості сільськогосподарських підприємств не ведеться контроль якості кормів, що також негативно впливає на забезпечення якості та безпечності молока і молочної продукції [16].

Нами узагальнено принципи, відповідно до яких повинна формуватися система контролю якості та безпеки молока у межах функціонування територіального молокопродуктового кластера: гарантія виробництва безпечної для здоров'я споживача продукції; інтегрований підхід до контролю якості та безпеки; відповідальність за безпеку продукції повинна бути розподілена між усіма суб'єктами, які беруть участь у технологічному процесі виробництва і переробки молока; незалежність й об'єктивність; комплексність; прозорість механізму контролю; єдність методичних підходів щодо проведення контролю.

Важливою умовою виробництва якісного молока є раціональний розподіл функцій контролю між учасниками територіального кластера, оскільки в наявних підходах до організації контролю якості сільськогосподарської продукції, яка включає ряд відомств, відсутній незалежний орган, який би здійснював комплексний контроль показників, що характеризують якість і безпеку молока.

Крім того, у вітчизняній практиці не проводиться диференційований контроль, тобто по окремих групах показників: технологічні властивості молока, споживчі параметри, показники мікробіологічної безпеки тощо. Диференційований підхід дасть змогу здійснювати повну і достовірну оцінку властивостей сировини залежно від цілей використання, створити умови для проведення комплексного аналізу якості й безпеки молока, забезпечить «прозорість» процесу виробництва з погляду забезпечення якості сировини, що є важливим для своєчасного усунення джерел погіршення якості [17].

Слід зазначити, що за відсутності єдиного державного органу, який би контролював якість і безпеку сільськогосподарської сировини, необхідно щоб ця функція була покладена

на створену Координаційну раду в складі представників галузевих інститутів НААН, вищих навчальних закладів аграрного профілю та інших представників суб'єктів господарювання – членів молочного територіального кластера.

Створення Координаційної ради забезпечить: розробку і реалізацію єдиного підходу до регулювання якості; високий методичний рівень внутрішньокластерних стандартів якості; послідовність у проведенні контролю якості та безпеки молока; формування обґрунтування щодо прийняття управлінських рішень на основі узгодження думок і бачень фахівців різного профілю; забезпечення єдиного підходу і методики до проведення контролю якості молока і молокопродуктів на всіх технологічних етапах виробництва; проведення комплексного моніторингу якості та безпеки молока; збір, систематизацію та формування достовірної інформації про якість і безпеку молока. За такого підходу буде забезпечено ефективну систему координації дій, що дозволить оптимізувати систему контролю та виключити дублювання випробувань.

Включення до складу ради наукових установ сприятиме вирішенню завдань забезпечення якості на науковій основі, впровадження наукових розробок у виробництво з урахуванням новітніх досягнень, сучасних підходів і світової практики регулювання якості.

Необхідною умовою ефективного функціонування механізму контролю якості сировини є відповідність метрологічного забезпечення функціям, які на них покладені. На нашу думку, доцільним є використання обладнання сертифікованих лабораторій оцінки якості сільськогосподарської продукції галузевих НДІ вищих навчальних закладів аграрного профілю, зокрема БНАУ, які є учасниками кластерного об'єднання. Запропоновані заходи щодо поліпшення організації контролю сприятимуть оптимізації кількості лабораторій з оцінки якості молока [18].

Для забезпечення стійкого виробництва молока з високим рівнем споживчих і технологічних властивостей сільськогосподарськими підприємствами – виробниками молока та кормів мають бути розроблені науковцями та узгоджені з членами Координаційної ради молочного кластера виробничі стандарти, які є основою для запровадження на тваринницьких комплексах інтегрованої системи управління якістю й безпекою. Вони являють собою науково обґрунтований комплекс заходів організаційного та управлінського змісту, який включає: систему моніторингу технологічного процесу; порядок визначення чинників ризику виробництва мо-

лока та способи їх нівелювання; вимоги щодо проведення кожного етапу виробництва молока.

Особливість моделі полягає в збалансованому функціонуванні організаційно-економічних елементів (контроль, інформаційне забезпечення, оцінка відповідності та ін.), які забезпечують досягнення заданих критеріїв якості. У межах моделі розроблені методичні пропозиції щодо створення галузевої системи моніторингу якості молока, в основу яких покладено комплексну оцінку показників якості та безпеки продукції, а також чинників, що обумовлюють їх формування. Перевага запропонованої системи моніторингу полягає у створенні інформаційної бази даних про сировину, що забезпечує вирішення завдань аналітичного, організаційного та економічного змісту.

Участь у кластері органів місцевого самоврядування забезпечує можливість здійснювати фінансування заходів, пов'язаних із підвищенням якості молока відповідно до регіональних програм розвитку молочного скотарства. Саме зазначені вище заходи мають спрямовуватися в ті сільськогосподарські підприємства – виробники молока, які здійснюють заходи з покращення якості та збільшення обсягів молока й одночасно є членами територіального молочного кластера.

Висновки. Вважаємо, що молочно-продуктовий кластер, який засновано на принципах взаємовигідного та довгострокового партнерства між його суб'єктами, є рушійною силою забезпечення економічного зростання в досліджуваній галузі, створює передумови до збільшення зайнятості населення у регіоні, пропозиції якісної молока-сировини та безпечності молочної продукції, що загалом сприятиме стійкому розвитку підприємств молочного скотарства в регіоні та інших учасників кластерного об'єднання. Отже, запровадження кластерного підходу в розвитку інтеграційних зв'язків між виробниками молока та молочної продукції у Київській області є необхідною умовою відродження молочного скотарства, підвищення ефективності виробничої діяльності суб'єктів досліджуваної галузі та їх конкурентоспроможності.

Очевидно, що сприяння розвитку кластерних об'єднань у молокопродуктивній галузі є актуальним у нинішніх умовах, коли першочерговим є питання забезпечення якості та безпечності молока і молочної продукції, що можливо за умови використання у виробничій практиці інноваційного обладнання, технологій та виробничих ресурсів, а також інформації, високопрофесійного персоналу. У результаті цього товаровиробники галузі будуть спроможні

пропонувати на ринок високоякісну сировину та молочну продукцію, що відповідає вимогам споживчого попиту як на внутрішньому, так і світових ринках, що створює для вітчизняних товаровиробників потенційну можливість для розвитку вітчизняного молочного скотарства та молокопереробної галузі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Свиноус І.В., Ібагуллін М.І. Розвиток кооперативних зв'язків при виробництві і збуту продукції особистими селянськими господарствами. Інноваційна економіка. 2015. № 3. С. 180–184.
2. Шпичак О.М., Свиноус І.В. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: монографія. Київ: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2008. 300 с.
3. Манжура О.В. Аграрна кооперація: досвід Європейського Союзу для України. Управління розвитком. 2015. № 1. С. 15–20.
4. Дудич Л. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як перспективний напрям розвитку аграрної економіки. Вісник Львівського національного аграрного університету. Архітектура і сільськогосподарське будівництво. 2019. № 20. С. 161–164.
5. Липчук В.В., Радух Н.Б. Сільськогосподарська кооперація в Польщі: досвід для України. Modern economics. 2020. № 20. С. 147–155.
6. Бурик З.М. Обслуговуюча кооперація сільських територій: досвід політики держав ЄС. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 7. С. 96–102.
7. Рибчак О.С., Бондаренко Н.В., Кобилянський О.М. Кооперація як основний регуляторний механізм розвитку підприємницької діяльності аграрної сфери. Агросвіт. 2019. № 6. С. 20–26.
8. Калачевська Л.І. Сільськогосподарська кооперація у контексті інноваційного розвитку сільських територій в Україні. Інтелект ХХІ. 2018. № 6. С. 61–65.
9. Самойленко Т.Г. Кооперація в аграрному секторі як напрямок сталого розвитку сільської місцевості. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2018. Т. 29(68), № 3. С. 22–24.
10. Дідківська Л.В. Сільськогосподарська кооперація – основа розвитку аграрного підприємництва в Україні. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2017. Вип. 12(1). С. 186–192.
11. Богомолова К.С., Островерх О.В. Сільськогосподарська кооперація як один із шляхів підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2017. Вип. 185. С. 69–75.
12. Чернецька О.В. Кооперація як передумова прояву синергетичного ефекту в діяльності аграрних підприємств. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2016. Вип. 249. С. 431–441.
13. Торосян Г.А. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як стратегічний напрям у кон-

тексті соціально-економічного розвитку сільських територій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 19. С. 45–48.

14. Шиндирук І. П. Кооперація та корпоратизація в системі економічної співпраці господарюючих суб'єктів. Економіка АПК. 2016. № 7. С. 54–59.

15. Саковська О. М. Кооперація в аграрному виробництві: сучасні виклики та перспективи розвитку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 2. С. 32–45.

16. Самойлик Ю. В. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як організаційно-економічний засіб підвищення рівня технічного забезпечення АПК. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2014. Вип. 8. С. 109–113.

17. Рибак Я. Я. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як засіб розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2014. № 9. С. 103–107.

18. Борщевський В. В., Магас В. М. Сільськогосподарська кооперація: ринкові механізми розвитку. Економіка АПК. 2014. № 10. С. 14–19.

REFERENCES

1. Svynous, I.V., Ibatullin, M.I. (2015). Rozvytok kooperatyvnyh zv'jazkiv pry vyrobnyctvi i zbutu produktsii' osobystymy seljans'kymy gospodarstvamy. Innovacijna ekonomika. [Development of cooperative relations in the production and sale of products by private farms. Innovative economy]. No 3, pp. 180–184.

2. Shpychak, O.M., Svynous, I.V. (2008). Realizacija produktsii' osobystymy seljans'kymy gospodarstvamy – vytraty, ciny, efektyvnist': monografija. [Sales of products by personal farms – costs, prices, efficiency: a monograph]. Kyi'v: NNC "Instytut agrarnoi' ekonomiky". 300 p.

3. Manzhuira, O.V. (2015). Agrarna kooperacija: dosvid Jevropejs'kogo Sojuzu dlja Ukrai'ny. Upravlinnja rozvytkom. [Agrarian cooperation: the experience of the European Union for Ukraine. Development management]. No 1, pp. 15–20.

4. Dudych, L. (2019). Sil's'kogospodars'ka obslugovujucha kooperacija jak perspektyvnyj naprjam rozvytku agrarnoi' ekonomiky. [Agricultural service cooperation as a promising area of agricultural economy]. Visnyk L'vivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universytetu. Arhitektura i sil's'kogospodars'ke budivnytvo. [Bulletin of Lviv National Agrarian University. Architecture and agricultural construction]. No 20, pp. 161–164.

5. Lypchuk, V.V., Raduh, N.B. (2020). Sil's'kogospodars'ka kooperacija v Pol'shhi: dosvid dlja Ukrai'ny. [Agricultural cooperation in Poland: experience for Ukraine]. Modern economics. No 20, pp. 147–155.

6. Buryk, Z.M. (2019). Obslugovujucha kooperacija sil's'kyh terytorij: dosvid polityky derzhav JeS. Investytsii: praktyka ta dosvid. [Rural Service Cooperatives: The Experience of EU Policy. Investments: practice and experience]. No 7, pp. 96–102.

7. Rybchak, O.S., Bondarenko N.V., Kobyljans'kyj O.M. (2019). Kooperacija jak osnovnyj reguljatornyj mehanizm rozvytku pidpryjemny'koi' dijalnosti agrarnoi' sfery. [Cooperation as the main regulatory mecha-

nism for the development of entrepreneurial activity in the agricultural sector]. Agrosvit. No 6, pp. 20–26.

8. Kalachevs'ka, L.I. (2018). Sil's'kogospodars'ka kooperacija u konteksti innovacijnogo rozvytku sil's'kyh terytorij v Ukrai'ni. Intelpekt XXI. [Agricultural cooperation in the context of innovative development of rural areas in Ukraine. Intelligence XXI]. No 6, pp. 61–65.

9. Samojlenko, T.G. (2018). Kooperacija v agrarnomu sektori jak naprjamok stalogo rozvytku sil's'koi' miscevoli. [Cooperation in the agricultural sector as a direction of sustainable rural development]. Vcheni zapysky Tavrijs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V.I. Vernads'kogo. Serija: Ekonomika i upravlinnja. [Scientific notes of Tavriya National University named after VI Vernadsky. Series: Economics and Management]. Vol. 29(68). No 3, pp. 22–24.

10. Didkivs'ka, L.V. (2017). Sil's'kogospodars'ka kooperacija – osnova rozvytku agrarnogo pidpryjemnytva v Ukrai'ni. [Agricultural cooperation is the basis for the development of agricultural entrepreneurship in Ukraine]. Visnyk Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka. Ekonomichni nauky. [Bulletin of Kamyanets'-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Economic sciences]. Vol. 12(1). pp. 186–192.

11. Bogomolova, K.S., Ostroverh O.V. Sil's'kogospodars'ka kooperacija jak odyin iz shljahiv pidvyshhennja konkurentospromozhnosti agrarnyh pidpryjemstv. [Agricultural cooperation as one of the ways to increase the competitiveness of agricultural enterprises]. Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo tehnicznogo universytetu sil's'kogo gospodarstva imeni Petra Vasylenka. [Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture]. 2017. Vol. 185. pp. 69–75.

12. Cherenec'ka, O.V. (2016). Kooperacija jak peredumova projavu synergetychnogo efektu v dijalnosti agrarnyh pidpryjemstv. [Cooperation as a prerequisite for the manifestation of the synergetic effect in the activities of agricultural enterprises]. Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrai'ny. Serija: Ekonomika, agrarnyj menedzhment, biznes. [Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Economics, agricultural management, business]. Iss. 249, pp. 431–441.

13. Torosjan, G.A. (2016). Sil's'kogospodars'ka obslugovujucha kooperacija jak strategichnyj naprjam u konteksti social'no-ekonomichnogo rozvytku sil's'kyh terytorij. [Agricultural service cooperation as a strategic direction in the context of socio-economic development of rural areas]. Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Serija: Ekonomika i menedzhment. [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management]. Iss. 19, pp. 45–48.

14. Shyndyruk, I.P. (2016). Kooperacija ta korporatyzacija v systemi ekonomichnoi' spivpracy gospodarjujuchykh sub'ektiv. [Cooperation and corporatization in the system of economic cooperation of economic entities]. Ekonomika APK. No 7, pp. 54–59.

15. Sakovs'ka, O.M. (2016). Kooperacija v agrarnomu vyrobnyctvi: suchasni vyklyky ta perspektyvy rozvytku. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannja nauky i praktyky. [Cooperation in agri-

cultural production: current challenges and prospects. *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*. No 2, pp. 32–45.

16. Samojlyk, Ju.V. (2014). *Sil's'kogospodars'ka obslugovujucha kooperacija jak organizacijno-ekonomichnyj zasib pidvyshhennja rivnja tehničnogo zabezpečennja APK*. [Agricultural service cooperation as an organizational and economic means of increasing the level of technical support of the agro-industrial complex]. *Visnyk Sums'kogo nacional'nogo agrarnogo universytetu. Serija: Ekonomika i menedzhment*. [Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series: Economics and Management]. Iss. 8, pp. 109–113.

17. Rybak, Ja.Ja. (2014). *Sil's'kogospodars'ka obslugovujucha kooperacija jak zasib rozvytku osobystyh seljans'kyh gospodarstv*. [Agricultural service cooperation as a means of developing personal farms]. *Ekonomika APK*. [Economics of agro-industrial complex]. No 9, pp. 103–107.

18. Borshhevs'kyj, V.V., Magas, V.M. (2014). *Sil's'kogospodars'ka kooperacija: rynkovi mehanizmy rozvytku*. [Agricultural cooperation: market mechanisms of development. Economics of agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*. [Economics of agro-industrial complex]. No10, pp. 14–19.

Economic aspects of integration ties in dairy cattle breeding development in Ukraine

Radko V., Salo I., Yemchyk T., Semysal A.

The article deals with economic aspects of integration ties in dairy cattle breeding development of Ukraine. Mutually beneficial integration of agricultural organizations with other market players significantly improves their economic stability. In addition to system-wide factors that determine agro-industrial integration, dairy subcomplex has a number of specific features that determine occurrence and development of integration processes in the field of production, processing and sales of milk.

It is proved that a cooperative form of ownership may compete with joint stock in a global scale in dairy subcomplex mainly due to the fact that vertical cooperation has prevailed historically in countries specializing in milk production, which allows farmers to manage income from the dairy products sale.

High dairy business concentration provides cooperatives with the opportunity to use the latest processing technologies, to pursue flexible commodity policies, to get access to interregional and international markets, to combine dairy business with logistics and other important services, to reduce the negative influence of seasonal fluctuations in milk production.

The characteristic feature of the relationship between domestic milk producers and processing enterprises is its non-cooperative integration, which is based on contractual arrangements. To summarize the contracting type of dairy factories integration with agricultural producers, it should be noted that in this rather simple form of economic relations involves opportunities for further development.

It is established that the low activity of establishing and dairy cooperatives running is inefficient due to low activity rural residents who farm cows. In our opinion, there are no prerequisites for agricultural cooperatives establishment in most regions since most of the population have only one cow and is focused on its self-provision.

We believe that dairy-grocery cluster based on the principles of mutually beneficial long-term partnership between the subjects is the driving force in ensuring economic growth in the examined industry. It creates conditions for employment growth in the region, proposals for high-quality dairy raw materials and safe milk products. In general, this will contribute to the sustainable development of dairy cattle breeding enterprises in the region and other participants of the cluster association.

Key words: dairy cattle breeding, cooperation, integration, cluster, agricultural enterprise, personal peasant farm.

Copyright: Радько В.І. та ін. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Радько В.І.

Сало І.А.

Ємчик Т.В.

Семісал А.В.

<https://orcid.org/0000-0002-6740-9527>

<https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

<https://orcid.org/0000-0001-6998-4325>

<https://orcid.org/0000-0002-5918-4233>